

Till försvar för demokratin

Om Stefan Jonssons senaste bok

Den otyglade skönheten

Stefan Jonsson, född 1961, är litteraturvetare, kritiker och samhällsdebattör, sedan 2011 professor i etnicitet vid Linköpings universitet. Hans reportage och essäer uppskattas av många, liksom hans artiklar i *Dagens Nyheter*. Hans senaste bok heter *Den otyglade skönheten*.

Stefan Jonsson inleder sin bok med ett referat av den föreläsning *Om dumheten* som Robert Musil¹ höll i Wien den 11 mars 1937. Han återvänder också till Musil allra sist i boken och belyser både klagörande och tankeväckande hur dumheten sprider sig – också i vår tid. Det finns dock olika former av dumhet, och den som Musil och Jonsson talar om är inte av det slag som beror på bristande intelligens, snarare uppträder den när allt fler ”invaggar sig i en anda av självtillräcklighet som reser tagg mot allt och alla som ifrågasätter givna värden, bryter mönster, rubbar ordningen och bortser från föreskrivna normer”.

Redan i förordet deklarerar Jonsson, för övrigt i direkt anknytning till kriget i Ukraina, att hans ärende är en enkel idé: inget samhälle klarar sig utan konsten, och det gäller framför allt demokratier. Det är i själva verket konsten som håller ihop ett samhälle, menar han, och hans ärende är att bjuda motstånd, framför allt mot de fascistiska tendenser och rörelser som mer och mer brer ut sig i vår värld. Grundtanken i boken är att ”estetiska uttryck är kunskapsinstrument i sin egen rätt”, och jag kommer att tänka på Peter Weiss roman *Motståndets estetik*² och väntar mig finna den i litteraturförteckningen i slutet av boken, men där finns den säreget nog inte. Det är dock en ”brist” av mindre betydelse. *Den otyglade skönheten*

1 Robert Musil (1880–1942) var en österrikisk författare, mest känd för sin roman *Mannen utan egenskaper* (som Jonsson också berör; orig. *Der Mann ohne Eigenschaft*, 1930). Såväl den som *Om dumheten* (orig. *Über die Dummheit*, 1937) föreligger i svensk översättning.

2 Temat för *Motståndets estetik* (orig. *Die Ästhetik des Widerstands*, 1971–81) är motståndet mot fascism och nazism i 1930- och 1940-talens Europa. Jag skrev om verket i *Nya Argus* nummer 7–8/2020.

är fylld av andra insiktsfulla och lärorika referenser. Stefan Jonssons beläsenhet är djup och omfattande, och han delar frikostigt med sig.

Sålunda innebär de fem kapitlen – med rubrikerna ”Varför fantasin är en demokratisk kraft”, ”Hur ett demokratiskt ting fungerar”, ”Varför demokratin är gränsöverskridande”, ”Varför varje representationsätt förräder demokratin” och ”Hur man kan stå emot fascismen” – inte bara att Jonsson utvecklar och pläderar för sin idé utan också att man som läsare får vida och djupa inblickar i såväl svunna som mera närstående tiders konst och litteratur.

”Praktiskt och politiskt var föredraget betydelsefullt. Det gick som det gick i alla fall. Musil själv räknade inte heller med annat. Likväl – han talade.” Så säger Jonsson efter att ha dryftat frågan om vi kan lära oss något av historien och i så fall vad. Oavsett hur vi svarar på den frågan måste vi säga vår mening om vår tids frågor. Det Jonsson berättar och funderar över leder mina tankar till profeten Jeremia:

Varje gång jag talar måste jag ropa, måste jag skrika: ’Våld och förtryck!’ Ja, mig har Herrens ord vållat ständigt spott och spe. Men tänker jag: ’Jag bryr mig inte om honom, aldrig mer skall jag tala i hans namn’, då blir det i mitt bröst som brann där en eld, instängd i mitt innersta. Jag försöker stå emot men förmår det inte.³

Kanske värjer sig Jonsson inför jämförelsen – hans bibliska referenser är så gott som obefintliga – men ibland kan hans text lysa av ett patos som påminner om det som brann hos profeten, till exempel när han kommer in på asylrätten och synen på den i vårt samhälle:

Få politiker håller längre brandtal för asylrätten eller tränar medborgarna i att följa sina solidariska instinkter. Tvärtom. Åtskilliga gör distinktioner som för några år sedan var otänkbara. Det hävdas med eftertryck att gränsen nåtts för hur många som kan rymmas eller omhändertags av den svenska välfärden. Det finns inte längre plats. I det läget ter det sig självklart att svenska medborgares välfärd ska prioriteras framför flyktingarnas. Varför? Därför att svenska medborgare är svenskar. Därför att de bott här länge.

3 Jeremia 20:8f.

Lika självklart tycks vara att förtiga att invandrarna bidrar till samhället och istället framhäva att de utgör en belastning.

Inslag i den svenska debatten inför de allmänna valen den 11 september 2022 illustrerar på ett pinsamt sätt hur rätt Stefan Jonsson har. Bristen på empati och benägenheten att ta till överdrifter och förenklingar får somliga politiker att framstå just som dumma, okänsliga och oförmögna att ta in andras uppfattningar. ”Försvaret mot dumheten”, säger Jonsson, ”förblir detsamma som alltid: att mobilisera inbillningskraften”, och med det begreppet avser han inte benägenheten att inbilla sig vad som helst utan förmågan att ”bedöma sig själv och sitt samhälle med kall blick: ’det kunde lika gärna vara annorlunda, jag kunde lika gärna vara en annan’”. Han framhåller också:

Inbillningskraften gör det också lättare att bli en demokratisk varelse som noterar verklighetens tillkortakommande när den mäts mot möjligheterna att göra bättre. ”Fatta – vilken skillnad!” Den lilla människan blir revolutionär, så snart hon förstår skillnaden mellan det samhälle hon är på väg att ärva och det som måste byggas för att världen och mänskligheten ska bestå. Fantasien kommer till användning.

Inspirerad av antropologen Bruno Latour⁴ utnyttjar Jonsson, när han vill förklara konstens uppgift och karaktär, den dubbla betydelsen av ordet ”ting”, som ju kan stå för en sak, vilken som helst, men också beteckna en domstol eller ett rådslag:

Konsten [...] handlar om att en grupp människor samlas kring [...] en bild, skulptur, bok, pjäs, sång, film eller något annat konstverk för att med hjälp av inbillningskraft och diskussion transformera det till ett rådslag och en diskussion om livets frågor och samhällets problem.

När Jonsson om konsten också säger: ”Djäv, originell, ifrågasättande, skrattande, upprorisk, förtvivlande och hädisk avslöjar den demokratins tillkortakommande och verkar därmed för dess förnyelse”,

4 Fransmannen Bruno Latour (1947–2022) var filosof, antropolog och sociolog, känd för sina studier i vetenskapsteori och kunskapsbildning.

Stefan Jonsson. Foto Magnus Liam Karlsson.

fäster jag mig för uttrycket ”hädisk” och frågar mig: Är hädelse ibland nödvändig? I Markusevangeliet 3:28 säger Jesus: ”Människorna skall få förlåtelse för allt, för sina synder och för sina hädelser, hur de än hädar.” (Att han sedan nämner ett undantag, hädelse mot den heliga anden, lämnar jag nu därhän.) Också Jesus kunde se, tror jag, att hädelserna ibland var ofrånkomliga, sprungna ur vanmakt och förtvivlan. På korset ropade han ”Min Gud, min Gud, varför har du övergivit mig?” Det hade varit intressant om Jonsson hade utvecklat just sammanställningen ”förtvivlande och hädisk”.

Jonssons bok är dock främst en lovsång till fantasin, som han ser som en demokratisk kraft, men hur bemöter han egentligen invändningen att fantasin, drömmandet, förhoppningarna och de revolutionära idéerna ofta inte blir mer än just fantasier och ouppfyllda drömmar som bidrar till att hålla människor kvar i hopplösa och förtryckande omständigheter? Om jag förstått rätt undviker han den frågan genom att med Musil tänka sig en kombination av fantasins intelligens med intelligensens fantasi och därmed åstadkomma ”möjlighetssinnet”, vars medium är konsten, som i sin tur ”lär människan att tänka på djupet och tvären”.

Jonsson ställer Tomas Tranströmers nästan sönderciterade dikt *Romanska bågar* och skulpturerna i Vigelandsanläggningen i Oslo mot varandra. Dikten manar läsaren till stolthet över att vara människa, medan skulpturerna får betraktaren att skämmas över att vara något så uselt. ”Bland dem som var inblandade i Vigelandsanläggningens tillkomst var det bara ett

fåtal som kritiserade bildhuggarens människosyn”, säger han. Sin egen människosyn redovisar Jonsson inte explicit, men den samlade framställningen ger vid handen att han betonar människans väsen som samhällsvarelse, till exempel genom hänvisningen till Sven Lindqvists vidgning av människans ’mångmedvetenhet’ till samhällsprojekt: ”Varje människa existerar inuti samhället, liksom samhället existerar inuti varje människa.” Med gillande återger han Karl Marx definition av ”människans väsen som ett ’knippe av sociala relationer’” och tillägger:

Om samhället består av relationer och om människan som individ uppstår ur dessa relationer, kan inte samhället främst beskrivas genom att undersöka individerna som lever i det. De tidiga sociologerna förstod detta.

Människan är en samhällsvarelse, men det är bara konsten som kan göra samhället konkret fattbart och förnimbart, säger Jonsson och menar att den fullgör denna sin uppgift genom sitt oberoende. När han sedan nämner de arenor där konsten kan göra detta, ser listan ut så: ”på biblioteket, scenen, gatan och de digitala plattformarna, i bokhandeln, museet, konsthallen och etermedierna, i text, tal, bild eller sång”. Ingenstans något om den rika konstnärliga verksamhet som förekommer i våra synagogor, kyrkor och moskéer i såväl text och tal som bild, sång och musik. Också där kan konsten vara oberoende av konventioner och invanda tankesätt. Och det behövs som motkraft till den konservatism och stelbenthet som kan förekomma även i religiösa sammanhang.

I bokens tredje kapitel påvisar Stefan Jonsson demokratin gränsöverskridande karaktär i kontrast mot den schizofrena inställning gentemot främlingen som råder i Europa idag:

Vi ser ett Europa – nej, en hel värld – där ledare når makt genom att träna människors värsta lidelser. Frågan om gränsen, och vilka som ska få passera den, har blivit överordnad andra politiska frågor. Måhända innebär detta att demokratin och de mänskliga rättigheternas tid är över för den här gången.

Det ser onekligen mörkt ut, och i Sverige har vi tvingats att inse att läget är ytterligt allvarligt. Var fem-

te svensk i vuxen ålder gav i valet den 11 september 2022 sin röst och sitt stöd till Sverigedemokraterna, som därmed blev landets näst största parti – trots sina fascistiska och nazistiska rötter och sin utpräglat invandrarfientliga politik. Den diskussion som Stefan Jonsson för behövs mer än väl.

Mot den bakgrunden borde man väl inte haja till inför rubriken över kapitel 4: ”Varför varje representationssätt förråder demokratin”. Man gör dock gärna det. Vi är ju i allmänhet rätt stolta över vår representativa demokrati. Den torde också vara den för oss enda möjliga, eftersom vi inte kan se något bättre alternativ. I anslutning till Majdan-revolutionen i Kiev 2013–2014 och dess av Pavel Klubnikin⁵ designade gulblå plakat med texten ”Jag är en droppe i havet” påpekar Jonsson skillnaden mellan ”Jag är bara en droppe i havet” och ”Jag är en droppe i havet”. Han återger också Matviy Vaisbergs⁶ målningar ”Väggen 28/1–8/3 2014” och berättar hur de kom till ”i ett tillstånd av upprördhet” och under ”en dryg månad av manisk verksamhet”. Han ställer sedan frågan om det är så demokratin innerst inne ser ut – som en skapelse? Han utvecklar inte den tanken utan landar, efter reflektioner över ”revolternas, revolutionernas, massornas och protesternas historia i konsten, litteraturen, samhällsvetenskapen och historieskrivningen”, i slutsatsen att

den som önskar säga något väsentligt om demokratin måste ta på allvar dess monstruösa förmåga att överskrida befintliga gränser och representationssätt: den låter sig inte framställas eller representeras; det ligger i dess beskaffenhet att riva de system som avgör hur samhället framställs, ramas in, styrs och dirigeras.

Demokratin möter motstånd men framträder i sin skönaste tappning när den ”inser sitt tillkortakommande, men framhärdar”. Det är samma inställning som den aposteln Paulus ger uttryck för i till exempel Andra Korinthierbrevet 4:8f: ”Alltid är jag ansatt, men inte kringränd, rådvill men inte rådlös, förföljd men inte övergiven, slagen till marken men inte förlorad.”

5 Pavel Klubnikin är art director vid reklamföretaget Leo Burnettts Kiev-filial.

6 Matviy Vaisberg är född 1958 och verksam som konstnär och bokformgivare.

Trons och övertygelsens föremål kan vara olika men okuvligheten är likartad.

Kapitel fem har den sorgligt högaktuella rubriken ”Hur man kan stå emot fascismen”, och Jonsson ger en god sammanfattning av det dilemma som rasismen ställer oss inför när den ”av samhällsmajoriteten gärna viftas bort som oskyldiga fördomar, medan de invandrade invånarna å sin sida känner inpå huden att samhället förnekar dem deras tillhörighet”. Han presenterar sedan det tyska Zentrum für Politische Schönheit (ZPS). Gruppen bakom ZPS presenterar sig som ”eine Sturmtruppe zur Errichtung moralischer Schönheit”⁷ och förespråkar en ”aggressiv humanism”, och jag frågar mig om det inte är lika själv motsägande som det amerikanska ”aggressive evangelism”. Av hemsidan framgår också att ZPS kan bli föremål för husrannsakan och andra polisiära ingripanden. Jonsson är ingalunda okritisk gentemot ZPS och noterar att många är skeptiska till dess aktioner.

Med utgångspunkt i en novell som i engelsk översättning fått titeln *Rubbish Wind*, skriven av den sovjetiske författaren Andrej Platonov⁸, konstaterar Stefan Jonsson: ”Fascismens konst klarar sig inte utan några som står utanför, för det är bara i den ständigt upprepade förskjutningen, deporteringen och förintelsen av dem, som det egna folket kan bekräfta sin enhet och identitet.” I Sverigedemokraternas partiprogram sägs att dess ”ställningstagande för global kulturell mångfald och mot kulturimperialism” inte är ”detsamma som att vi anser att alla världens kulturer är precis lika bra”. Det ska dock bli intressant att se framöver, när partiet på ett eller annat sätt får inflytande över den politik som kommer att föras, vad dessa ord i praktiken betyder. Företrädare för partiet har noga skilt på svenskt och osvenskt, vad som hör hemma i Sverige och vad som inte hör hit.

Den otyglade skönheten avslutas med 12 punkter för ett starkare demokratiförsvar och inleds med ett citat av professor Anders Piltz, som också är romersk-

7 ”En stormtrupp för den moraliska skönhetens uppriktande”.

8 Andrej Platonov (1899–1951) var ingenjör, författare och dramaturg.

katolsk präst: ”Men ve den som dödar drömmarna.”

När de tolv punkterna för ett starkare demokratiförsvar har gått igenom, framhåller Stefan Jonsson att exemplen både ter sig utopiska och kan te sig slitna men att den demokratins fredsskapande praktik som skymtar bakom de tolv punkterna alltid är möjlig.

Det är alltför lätt att avfärda de tankar och förslag som Stefan Jonsson för fram som utopier. Det är dessutom farligt. Utan drömmar och utopier, som håller fast vid tanken att en annan tingens ordning är möjlig, är faran stor att vi sjunker ner i uppgivenhet och oföretagsamhet. Medvetandet om drömmarnas utopiska karaktär bidrar däremot, paradoxalt nog, till verklighetssinne och skänker hopp, kraft och mod till ett medvetet och uthålligt demokratiförsvar.

Allra sist återvänder Stefan Jonsson till Robert Musil och skriver:

Men kanske är fantasin och idealismen bara andra namn på den envisa listighet som idag behövs, om vi ska värna demokratin och finna vägar till en hållbar framtid. När Robert Musil talade i Wien 1937 var det för sent. Ytterligare några skalv i det politiska landskapet och det kan vara det även för oss. Visserligen kommer demokratin att framhärda även då, underjordiskt, som möjlighet, i olika konstnärliga gestaltningar. Men konsten är inte sig själv nog. Det gäller att lära sig vad den vet om demokratin och förverkliga samhället.

Det finns mycket annat intressant och tankeväckande som skulle kunna lyftas fram ur Stefan Jonssons bok, till exempel Arthur Rimbauds ofta citerade och på olika sätt tolkade uttryck *Je est un autre*⁹. Men jag överlåter åt var och en som läser detta att själv ta del av Stefan Jonssons rika framställning och att därav stimuleras till ett både fantasirikt och realistiskt försvar av demokratin.

RUNE FORSBECK

Stefan Jonsson: *Den otyglade skönheten*. Norstedts förlag 2022. 208 s.

9 Arthur Rimbaud (1854–1891) var en fransk poet som skrev all sin poesi före tjugoo års ålder. I uttrycket ”Je est un autre” är det grammatikaliskt korrekta ”suis” ersatt med verbformen för tredje person, ”est”.